

СРЕДНОВЕКОВНАТА БЪЛГАРСКА ЛИРИКА (Художествена специфика на лириката от Търновския подпериод)

Никола Г. НИКОЛОВ (Велико Търново)

Средновековната българска художествена култура е исторически конкретно явление и носи особеностите на времето и на обществото, за което е създавана. Не прави изключение и лириката и особено лириката, възникнала в Търновското книжовно средище. Основания за такава висока оценка е оживената книжовна дейност, която по мнението на П. Русев е и „научно-творческа, художествено-творческа и учебно-възпитателна“ и което му дава основание да пише за „средновековната българска висша школа в манастира „Света Троица“¹.

Търновският подпериод в развитието на българската литература, както го определя Е. Георгиев, обхваща XIII и XIV век, а в края на XIV век се формира и съществува Търновската книжовна школа. Той дори достига до извода, че „Литературата на Втората българска държава се обособява като отделна епоха в историята на българската литература“². А изследователи на този период като П. Русев и др. пишат за наличието на високо разработена естетика.

Търновската книжовна школа е следствие на високия разцвет от втората половина на XIV век, което е причина да бъде възприемана като *втори златен век* в българската художествена култура. Нейното значение се измерва не само с постиженията ѝ в сравнение с културата на по-ранното развитие на българската народност, но и в сравнение с художествената култура на другите народности. Историческото ѝ значение е в приноса ѝ за формиране на българската народност като общност на населяващите я племена, очертала се още през X век като факт в живота на европейските народности.

Българската християнска и светска литература от XIII и XIV век е от най-богатите прояви на духовната култура на Средновековието.

Кл. Иванова изтъква значението ѝ по следния начин: „Постиганията на Търновската книжовна школа като литературни факти и като стилови образци са последният бляскав принос, който средновековна Бълга-

рия влага в културната съкровищница на Югоизточна Европа⁴³. До такива изводи са стигали и други изследователи.

В общия културен подем на Търновската книжовна школа съответен принос се пада и на лириката. Малко са образците от нея, които са достигнали до нас, но и това, което е запазено, е показател за високите стремежи на авторите им. Колкото и да е оригинална, тя е в определена степен продължение на предходната лирика. Видимото ѝ новаторство е предимно в тематиката и в съдържанието, доколкото са се появили нови личности, станали изразители на тенденциите на времето.

Обемът на лириката от разглеждания подпериод се очертава от следните ѝ прояви. През втората половина на XIV век се появява антологията „Пролог“, състояща се от 413 листа. В нея освен пролози на светци анонимен автор от първата половина на XIII век написва похвала за Иван Асен II и за съпругата му Ирина. В първата половина на XIV век е написан „Песнивец“, предназначен за Иван Александър. Този писмен паметник — образец на риторическо дворцово изкуство по определението на Климентина Иванова — съдържа и „Похвала за Иван Александър“ от 1337 г., която не е в стихове, но е изпълнена с фигури. Известна е и „Похвала на Иван Александър“ от 1355—56 г. Наличието на две стихотворения от един и същи жанр и за една и съща високопоставена личност е доказателство за оживена поетическа дейност.

За широтата на стихотворната дейност известна представа дава поемата на Мануил Фил, византийски поет, написал я за възхвала на подвизите на Михаил Глава Тарханиот. Поемата е от 337 стиха и според Васил Златарски е написана не много след 1305 г. Този исторически паметник в три части (увод, характеристика на войводата и главна част) е възхвала на българина Михаил Глава. В началото на XIII век поетите пишат съчинения за видни личности, продължават традициите на епоса, на героичната поема. Изобщо използването на стиховете е доста разпространена практика, при все че има и обратни случаи. „Манасиевата хроника“ е преведена на български език (1311—1340). В средновековна България има много стихотворни текстове, посочени и изследвани от Е. Георгиев. И точно затова стихотворният текст не е още лирика в точния смисъл на тази дума, т. е. не отвежда към естетически действено съчинение.

1

В науката съществува гледище, че в Средновековието художественото съзнание не схващало понятието „изящни изкуства“ и че думата „art“ означавала тогава занаят, но не и изкуство⁴⁴. Тази постановка поставя под въпрос съществуването на лириката като поетическо изкуство, независимо от факта, че книжовниците на Средновековна България са познавали съчиненията на Омир, на Аристотел и др. Следствие на това гледище е недиференцираният подход към книжнината на Средновековието

не се отдава необходимото внимание на оная част, която с основание може да бъде изследвана като поезия.

При все че друго е предназначението на гледището, според което първите стихотворци в България се появяват по време на Възраждането, то също води до извода, че в Средновековна България няма лирика. Б. Йоцов като изтъква значението на „История славянобългарская“ пише: „Когато се заражда българската поетическа мисъл, влиянието оплодява и нея. Още в първите стихотворци намираме следи от делото на Паисия“⁵. От приведения цитат следва, че поетическата мисъл у нас се заражда през Възраждането. Преди него има версификатори, но не и поети. Ако става дума за новобългарски поети, подвластни на новото време (т.е. свободни от религиозни цели, при което са личности със светоглед, свободен от религиозни представи за света, с нови форми и похвати в лириката, подчинени на идеята да се отрази характера на народността), тогава може да се приеме, че новобългарската лирика е възникнала в началото на Възраждането, от което не следва, че преди това не е съществувала лирика. Стихотворни текстове са познати и науката не получава нищо от твърдението, че средновековната българска литература познава и лириката. Много по-важно е да се изследва спецификата на тази лирика и да се посочи степента на художествени постижения.

В средновековната българска литература лириката изглежда недостатъчно разработена, особено ако бъде сравнявана с повествователните жанрове, с поучителните и похвалните слова, с житията. Поради превратностите на държавния живот, тя не е достигнала до нас с всичките си стихотворения. В ранната средновековна българска книжнина съществуват стихотворения, което е доказателство, че лириката е познато изкуство, от което следва, че нейни прояви могат да бъдат дирени и в следващите векове. М. Генов приема, че Боян, братът на Петър, е първият светски поет в България⁶. Религиозната лирика е позната от по-ранни изяви.

Освен стихотворения в среднобългарския период на художествената ни литература съществуват и термини, които потвърждават наличието на лирика. Използуват се думите „грань“ и „стих“, които по съдържание ориентират към лириката. В „Проглас“ има стих, който изтъква песните: „всякога в писани песни“ (всѣгда книжнѣми пѣсми). В похвалата от 1337 г. за Иван Александър се споменава пѣснь, а в обръщението към читателите се настоява да се възхвалява царя (пѣкъ нѣмоу вѣзвѣстите пѣсни повѣснѣма).

Известно е също така, че Климент превежда последната част на „Цветния триод“, съставен от църковни химни (канони), а в източната църква каноните са писани в метрически стихове. Тези и други стихотворни прояви са доказателство, че езикът е обработен дотолкова, че се използва за художествени цели. По своето съдържание и по тематика средновековната лирика е богословска в преобладаващата ѝ част, както и светска. Религиозната обикновено се пее, тя е вид мелика, но религиозна.

Тя не е цел на наблюденията на автора на тази статия, а оная лирика, която сочи друга насока на развитие.

Лириката на древния Изток (Египет, Хетската държава, Шумерия, Индия, Китай) е потвърждение на наличието на поетическа функция. Тя не е само изразено в стихове отношение към някои страни на действителността, а опоетизирано виждане на живота. И ако тя съществува 27 века преди новата ера, на какво основание може да се мисли, че е непозната на българите през Средновековието.

За да се отговори на въпроса има ли в Средновековието българска лирика не като стихотворство, а като поетическо отношение към действителността, не е достатъчно да се посочат художествените средства, нито количественото очертаване на стихотворенията. Нужно е да се изследват родовите признаци. Още повече че някои литературоведи като О. Фрайденберг я разглеждат не като израз на чувства, не и като „литературна поезия“, а като комплексно или мусическо изкуство. Такъв извод прави вследствие на наблюдения над гръцката лирика⁷. И понеже българската лирика е в пряка връзка с гръцката, следва изводът, че и тя е мусическо изкуство. На такава теза отговор може да даде само изследването на средновековната българска лирика.

Средновековната българска лирика носи и съществените признаци на изкуството и по-специално на лириката като вид изкуство. Тези признаци извеждат обикновено от стиховия ритъм. Той е налице в много съчинения на български автори, но не е достатъчен признак, за да се приеме като категорично доказателство за наличието на лирическо изкуство. В стихове са писани и научни съчинения и затова те са признак за наличие на лирика при доказана поетическа функция. Основният признак обаче е художественият образ и наред с него стиховият ритъм, подчинен на функцията да бъде предадено естетическо отношение към явленията на действителността. Още повече че функцията на стиховия ритъм се е менила с времето: отначало той е бил предназначен да изрази по-важното от живота на народността, по-късно става начин за изящно изразяване на мислите и чувствата⁸. Посочените признаци на лириката са налице и в средновековните български прояви на стихотворство, поради което тя следва да бъде изследвана като поетическо изкуство. Не по-малко важно е да се получи знание и за художествената специфика на лириката от подпериода, известен като Търновски.

2

Средновековната българска лирика е дело на книжовници, естетическият идеал на които се определя от християнската религия. Те се вдъхват от религиозната устременост на управляващите и утвърждават просветата и писмеността като необходими за народността. Тези техни убеждения влияят при подбора на тематиката и на жанровите особености

на стихотворенията. Историческото ѝ значение е в приноса ѝ за формиране на българската народност, обединила тракийски етнически елемент с прабългари и славяни.

Началата на средновековната българска лирика медиевистите извеждат от „Азбучна молитва“ и „Проглас към евангелието“. От този факт не следва, че интересът към стиховия ритъм и към поетизация не е съществувал и преди това. В „Панонски жития“ е отбелязан фактът, че Кирил е разчел стиховете на Соломоновата чаша. Преводът, който житиеписецът е привел като доказателство за способностите на Кирил, не дава точно знание за ритмиката им, но е несъмнено, че стиховете са нещо познато на българските последователи на апостолите на славянската писменост и култура Кирил и Методий. А от беседата на Презвитер Козма против богомилите става ясно, че е била жива народнопесенната традиция и е оказала значително влияние на хората.

Лириката от X век, която е дело на преславските книжовници, се отличава с практическа насоченост, свеждаща се до утвърждаване на християнството. Стихотворенията са с повествователна тенденция, но се отличават с вдъхновението на поета и в него е първата им проява на красота.

В съдържанието на тези стихотворения има мисли, използвани са християнски притчи. „Похвала на цар Симеон“ е стихотворение, поместено в началото на Симеоновия сборник от 1073 г. и има особеностите на предговор. Авторът на стихотворението съобщава, че Симеон го е подтикнал да събере ценното от книгите на премъдрия Василий. В стихотворенията от Търновския период се забелязват и други особености, които са несъмнена проява на естетическото начало в лириката.

Историците на старата българска литература приемат, че ранните стихотворения са написани в силабическо стихосложение и че са от 12 срички с цезура по средата. Някои особености на българския език и на поетическата система на стихотворенията подтикват към други изводи. Показателно е, че в „Азбучна молитва“ стиховете са с различен брой срички (7+5, 6+5, 5+7, 5+9, 5+7, 5+7 и др.). Различието в броя на сричките показва, че стихосложението само до известна степен е силабическо. Точното му определение се затруднява от неустановеният гласеж на ъ и на љ, които се намират в силна или слаба позиция и значението им за ритъма не може да бъде еднакво⁹. Те повече допринасят за вокализацията на стиховете, следователно и за евфонията. „Азбучна молитва“, както сочи и названието ѝ, е своеобразен акростих, но неточен. Броят на стиховете (40 в молитвата) не съответствува на броя на буквите.

Акад. А. И. Соболевски изказва мнението че първите славянски книжовници имали стремеж към стихотворството и както и византийските гърци в повечето случаи използвали византийския политически стих от 12 срички с цезура след петата сричка. Посочената прилика дава основа-

ние на Соболевски да мисли, че редовно са спазвали изискването всяка втора сричка от края на стиха да носи ударение, т.е. да има хорейчна клаузула. Византийският политически стих (στίχος πολιτικός) е съществувал в няколко разновидности, една от които е аналогична на ямбически триметър. Византийският гръцки стих се отличава от старогръцкия по това, че не редува дълги и кратки гласни в сричките, а е с равен брой срички и с цезура след петата сричка и с непременно хорейчна клаузула. Именно тези особености са възприемани и като изходно начало при определяне на стихосложението на стихотворенията в старобългарската лирика.

М. Генов като се позовава на „Азбучната молитва“ и „Проглас към евангелието“, приема, че са написани в 12-сричен размер с цезура след петата или седмата сричка. Оттук и изводът, че стихосложението им е силабическо, защото е основано „не върху редуцията на дълги и къси гласни, не върху ударени и неударени срички, а върху броя на последните („силабически стих“)¹⁰. В посочените твърдения като че ли е даден отговор на поставения въпрос. Не са отстранени обаче някои съображения за нещо по-различно от византийския политически стих.

По-друго виждане изказва Рикардо Пикио, който пише за „постоянно използване на синтактично-прозодични схеми, които се отличават с формална изисканост“. На основата на „изоколните“ структури (логично завършени фрагменти, всеки един от които е носител на същия брой ударения) са създадени „нови и рядко красиви синтактично-прозодични схеми“ от Евтимий, от Григорий Цамблак и от други Евтимиеви ученици¹¹. Синтактично-прозодичните единици насочват към ритъма, но той може да бъде не само стихотворен, прилагането му в прозаически текстове е напълно възможно.

Влиянието на гръцката лирика върху българската поражда и въпроса: не е ли използвана метриката с различните ѝ схеми. Такова допускане се среща в трудовете на Соболевски, който, изхождайки от стихотворения, намерени в синаксара за императора Василий Македонян, разработен в ямбическа схема, стига до извода, че стихотворенията на българските автори за Симеон са подражание на стихотворенията-посвещения на византийски автори и следователно, имат същия размер. Освен това той сочи, че стихотворенията от края на X век, когато еровите гласни все още са пазили гласежа си и били значително число, но са достигнали до ново време в по-късни преписи, поради което стиховият размер се е загубил. Тези съображения изискват стиховият ритъм да се изследва исторически, т.е. с оглед на оригинала, а не по късните преписи.

В старобългарската лирика са възможни стихотворения с метрически схеми, за каквито пише Соболевски. Едно от потвържденията е наличието на прозодия в граматиките, които отделят особено внимание на дължината на гласните. Не може да има съмнение в знанията на българ-

ския стихотворец, че познава стихосложението. Метрическите схеми обаче вокализират стиха, те са предназначени да се постигне евфония. И на тази страна на стиха са отдавали нужното внимание. Е. Георгиев посочва случаи, когато стихотворците от Търновския подпериод използват алитернация. Иван Д. Шишманов изтъква и употребата на десетерац в народната песен. Изобщо налице са достатъчно факти, за да се приеме наличието на лирика. По-важно е обаче каква е художествената функция на стиховия ритъм.

Въз основа на наличните стихотворения, които не са строфирани, а са поднесени като едно цяло, следва изводът, че старобългарската лирика се разработва като моносиметрична, т.е. използва като основна симетрична единица на стихотворението стиха и полустиха, за която цел използва и цезура, и клаузула. Тези особености по традиция отнасят към силабическото стихосложение. Сричките обаче не са равни по звуков състав и по времетраене. Техният брой създава относително равенство във времетраенето им и то се проявява в симетричността на стиховете.

И така, наличието на стихов ритъм е едно от доказателствата за средновековна българска лирика, без това да означава, че всеки стих или стихотворение е поетическо постижение. Стиховият ритъм е използван за създаване на първична красота, той е условие за художественост.

Ритъмът е несъмнено отличие на лириката, но не е достатъчен за изясняване на нейното художествено предназначение. Важни са и други особености. Една от тях е поетическият език, т.е. става дума за езиковата образност, означавана с термините тропи и фигури. Средновековната лирика отдава твърде голямо значение на тази страна. Не е случайност, че в Симеоновия сборник от 1073 г. е поместен и преводът на съчинението на Г. Хировоск за образите (*περί τρώων*).

Тропите и фигурите имат значение за лириката не само с това, че постигат красота на израза, на който са държали толкова много в миналото, но и изискват оригиналност на виждането. Те не са съвместими с шаблонен подход. От времето на Аристотел отношението на поета към метаформата се използва като критерий за значимост. А фигурите са своеобразен начин за постигане на художественост, без да се нарушава ритъмът.

Художественото своеобразие на средновековната българска лирика е не само в ритмиката, но и в образността. Тя познава похвати като акростиха (абecedара, фигурните стихотворения и др.). Използват ги и поетите от Търновската книжовна школа. Софийският псалтир, свързан с името на Иван Александър, носи формата на кръст. Неговата дата 1337 г. не е начало в тази област, тя е позната и от по-рано и се свързва с името на Тудор Доксов. Такива текстове насочват вниманието към гледището на Плотин за красотата на лириката като основана на „ендон ейдос“, но подчинена и на религиозната символика. В разглежданото стихотворение

художествеността е постигната с ритмика, а поетическото въздействие е изведено от качествата на царя.

Патетиката и утвърждаването в похвала за цар Иван Асен, съчинена от анонимен автор от XIII век, е реализирана с езикова образност. От фигурите е използвано главно обръщението: „мизийски господарю“, „сияеща царице“, подсилено с епитет с оценъчна функция: „ти, царю красив Асене, ти, владетелко Ирино!“. Сравнението е от често използваните похвати: „засветил като фосфор“, „засияла като фосфор“, „като слънце над звездите бдиш с лъча на красотата“. Хиперболичността на сравнението усилва емоционалното отношение до степен на патетика. Авторът изрежда качествата и достойнствата на Иван Асен II:

*От отблясъка на слънце ти изглеждаш по-сияен,
ти си от деня по-хубав и по външност най-приятен.*

Царицата е опоектизирана с метафората „дом на прелести безбройни“, в която инверсията на епитета „безбройни“ не само пренася главно-то в съдържанието на количеството на прелестите и по този начин хиперболизира, т.е. внася елемент на патетика, с което похвалата придобива особеностите на одата като жанр. Тези фигури и похвати изтъкват красотата като достойнство на владетелите. Патетичното величаене на царя и на царицата става още по-конкретно, когато се съпостави с естетическата преценка на самия „лирически субект“: „като него роб естествен и сред дръзките най-дребен“.

Похвалата на Иван Асен II прави впечатление с подхода на автора и към владетелите. Сравнявайки ги със слънцето, той следва традициите на лириката от миналото, за които от значение и почти непременно изискване е да се ползват някои топоси при представяне на царска особа. Волтер във „Вавилонската княгиня“ пише, че възпяването на царете ставало чрез сравняването им със слънцето. Българският лирик е направил това и по този начин е оставил доказателство, че стихотворенията не са случаен факт, а напълно осъзната и подготвена от традицията дейност, че стихотворението не е израз на някакви мисли в ритъм, който придава сила на красноречието, а творчество, което се насочва към естетическо въздействие на предмета. Наличието на тази образност изисква да се отбележи, че българският автор не се е движил само в границите на гръцките поетически образци, но е насочвал вниманието си и към европейската, но и поезията на други древни народности.

В средните векове в лириката широко навлизат тропите и фигурите и те стават носител на художественост. Риторичното начало свързват с християнството, а тропите и фигурите са средство за изразяване. Лирика и красноречие са използвани за създаване на красота. Средновековната лирика постига поетичност и художественост чрез тропи и фигури, но от този факт не следва, че тяхното наличие е непременно признак на религиозна лирика.

Тропите и фигурите са доказателство, че е разработен вече езикът на лириката. За отбелязване е също така, че старобългарските книжовници използват твърде много сложни думи (композиата), някои от които и във функцията на епитети. И доколкото са образувани от самите книжовници, те са неологизми. В поезията неологизмите са известни още с изявите на Са(п)фо. Старобългарският лирик е разполагал с утвърдена вече практика. Трудността е в разграничаването на неологизмите в лириката от неологизмите в книжовната практика.

3

Лирическата поезия от XIII век прави впечатление с оригинални прояви, които носят белезите на утвърждаващите жанрове. Един от тях е похвалата. Н. С. Державин твърди, че думата „похвала“ и съчетанието „похвални слова“ са славянски названия на жанрове, предназначени за църковно пеене по време на служба и посветени на нечия памет, на библейско събитие¹². Жанровите особености на похвалата са достатъчно основание да се допусне, че българският преводач е заменил старогръцкото „оде“ и вместо песенното начало е изтъкнал поетически съдържателен аспект; т.е. изтъкнал е величието на човека, на когото е посветена похвалата. И е постъпил далновидно, защото похвалата може да бъде реализирана не само като песен. Дотигналите до нас похвали са потвърждение на факта, че не се изпълняват като песен. В „Проглас към евангелието“ има стихове, които сочат писмената форма на лириката (Вечно славейки милостивия Бог всякога в писани песни, възпявайки човеколюбеца Бог!).

Жанровите белези на похвалата са достатъчно ясно изразени в стихотворната похвала „На царица Ирина“, дело на анонимния поет на Епирския деспот от първата половина на XIII век, който по всяка вероятност е живял в двора на Иван Асен II (1213—1241 г.) в Търново. Написана през 1237 г., тази похвала е персонална, посветена е на Ирина Комнина, дъщеря на епирско-солунския деспот Годор Комнин, омъжена през 1237 г. за Иван Асен II. Тя се отличава с особеностите на одата. Възхвалата е конкретна: за високопоставена особа, каквато е царица Ирина. Тематичното значение на царица Ирина е несъмнено, а и нейното положение в държавата. Поетът не я измества с изтъкване на религиозните добродетели, на каквито може да бъде носител една или друга личност. В стихотворението има такива стихове:

Царска дъщеря си, ти си най-благоухащо цвете.

Впрочем тук какво ти липсва, за да си докрай щастлива?

Имаш мъж на теб подобен, като тебе благороден.

Поетичното въздействие е постигнато чрез подчертаване високопоставения произход на царица Ирина и на цар Иван Асен II, както и на високите цели, които им предстои да изпълняват („детераждане щастли-

во“). Налагат се на вниманието и стиховете: „всичко става точно как старата ни мъдрост, че подобните отвежда Бог при техните подобни

Първите особености на стихотворението са поетизацията на царското семейство, членовете на което се конкретизирани чрез образите на царя, и на царицата. Тази образна конкретизация отвежда към традициите на гръцкото поетическо изкуство и на ранното източно изкуство, където във владетелите съзира великото, прекрасното като необходимо условие за поетичност. Иван Асен II и Ирина са най-високопоставените личности в българската държава и носят качества, които ги извисяват не само по положението им в държавната иерархия, но и с личните им дарби и възможности. Поетът величае цар Иван Асен II с обръщението „ти мизикски господарю“ и по този начин сочи границите на неговото могъщество и народностната специфика е конкретизирана, защото владетелите са изтъкнат с политическото му влияние и държавнически права. Той е на Мизия, на оная част от славянството, която трайно се е заселил в пределите на Балканите и е заживяла като единен държавен колектив.

Поетизацията на царското семейство е извършена чрез съпоставяне със слънцето: царицата е открито като потомка на слънцето, тя е светла от лунни багри, засияла като фосфор. Царят изглежда по-сияен от отблясъка на слънцето. Тези преки или косвени сравнения със слънцето са използвани за утвърждаване, те са патетични както в одата. Известно е, че слънцето е божество на прабългарите и затова има основание да се търси влияние от начин на мислене, който отвежда към традициите на този народ, влязъл във формираната се народност, получила названието България. Възможно е лиризмът да е изхождал от непосредствени наблюдения над слънцето като мощно светило, но по-вероятно е да се проявява светогледът на прабългари и славяни, обожествявали слънцето, или поетическата традиция, за която пише Волтер. Независимо от първопричината обаче факт е, че на царското семейство се преписва божествен произход и същност, което не е в противоречие с християнския светоглед, използван за утвърждаване положението на царете и феодалите в държавата като носители на власт, дадена им от Бога.

Изложеният аспект от съдържанието на похвалата се нуждае от интерпретация, която да отстрани възможните съмнения. Очевидно е, че похвалата се приближава до оня вид стихотворения от лириката на античността, в които те прославят божества като Аполон, Дионис и др. и които от съвременен гледище са оди, отличаващи се с тържественост и патетика в подхода към високопоставената личност.

В похвалата има и друга особеност, която също не може да бъде отминавана, защото прави впечатление с мястото, което заема. Става дума за стихотвореца (за „лирически субект“), който се обръща към царя и царицата с ясно изразена молба за награда и за покровителство, въпреки позата на смирение:

*И макар да знам, че почвам нещо дръзко и голямо,
 правя нещо аз, което недостойните не правят.
 аз на царство ти поднасям тия стихове и моля
 да ми бъдеш благодетел според царската си милост,
 да постъпиш благосклонно и да не забравяш роба,
 и доколкото сам сметнеш, да го наградиш достойно.*

Историкът на литературата вероятно ще обърне внимание на факта, че стихотворецът е от средите на царското окръжение. За поетическото своеобразие обаче е важно, че образът на „лирическият субект“ внася по-широко съдържание. Той е своеобразна тематична антитеза: владетелят с неговото могъщество и поетът, който очаква покровителство и награда.

Духът на времето е намерил израз в мислите и чувствата на човека. В разглежданата похвала религиозният светоглед на човека от Средновековието е изразен достатъчно ясно, но той не е цел на стихотворението и не е причина за патетиката. Основното в стихотворението е владетелят и неговата съпруга Ирина.

Похвалата за Иван Александър от 1337 г. не е написана в стихове, тя няма ритмиката на стихотворението, при все че са използвани анафори (*радвай се*), по начин, който придава симетричност на синтактичните единици. Налага се на вниманието тържествено-прославящата емоционалност, началата на която са в делата на Иван Александър. Те са изредени, за да бъде изтъкнато величието му като владетел, обединител или присъединил към царството си градове, очертаващи границите на България.

4

Изказани са мнения, че старата българска литература ще бъде обеднена, ако към нея се прилагат критериите за художественост. Приема се, че тя има специфика, която не попада в границите на съвременните понятия за изкуство и затова към нея е наложително да се пристъпва с друга мярка. Това гледище е остаряло и може да се приеме, че е преодоляно. Нещо следва обаче, че към всички средновековни прояви на словесността ще се подхожда от позициите на естетическите върхове.

Много по-погрешно е обаче друго едно гледище, според което за поезия може да се пише и говори при положение, че средновековният писател се е ръководил от изискването за чиста поезия, т.е. за написването на такива съчинения, които нямат друга цел освен чисто поетична. „Нашата книжнина от времето на Кирил и Методий чак до предшествениците на Петко Славейков, Найден Геров и Добри Чинтулов — не е създавала поетически труд. Тя преследва чисто прозаично-дидактични цели“ — пише Марко Григоров¹³. И все пак той сочи като художествено описанието на пролетта („Пролет“), защото е създаден образ на пролетта, без да са влияли други странични цели на автора.

Средновековната българска лирика е религиозна по съдържание, но наред с нея е разработвана и светска. И първият извод, който следва, е, че са формирани и съответните жанрове. Един от тях е похвалата с особеностите на одата. Похвалата на цар Симеон, на Иван Асен и Ирина, на Иван Александър, написани в различни времена, между които има почти цели столетия, са несъмнено доказателство за светски по съдържание лирически жанр. Имената на техните автори не са ни известни, поради което не можем да съдим от позициите на историята на литературата за тенденциите на развитие на лириката. И все пак някои положения са безспорни.

Несъмнено е, че средновековната българска лирика се отличава с изразена народностна самобитност. Не само използваните славянски думи „грань“ и „похвала“ в значение на термини, но и преки съобщения от типа на следните: „заповяда на мен, нищо не знаещия, — е написано и Похвала на цар Симеон — да направя промяна в словесната форма, но да запазя точността на мисълта му“. В цитирана мисъл е налице доказателство за свободата на българските автори да се придържат към своеобразието на родния си език, без да променят съдържанието на превежданите текстове. В посочената практика е една от предпоставките за оригиналност и в разработката на ритъма.

Стихотворната историческа хроника на византийския писател от XII век Константин Манасий е преведен и в стихове от българския автор — свидетелство за оригиналност в подхода. Ив. Буюклиев пише, че хрониката на Манасий е в политически стих, петнадесетсричен каталектичен ямб. Българският превод не е спазил този размер. „Търсени са специфични български модели на стихова организация“¹⁴. Не може обаче да се твърди въз основа на наличните данни, че са достигнали до ново стихосложение.

Поетичността на средновековната българска лирика е постигната чрез тропи и фигури, но е и в образите на владетелите, в емоционалността, освободена от религиозен екстаз.

Изводът, който се налага, е, че в Средновековна България лириката е позната като изкуство. За нейното изявяване първопричина е царският двор, който стимулира лириците и в същото време е тяхна тематика. Поради насочената си към царската особа тема тази лирика е светска, по дух тя е с особеностите на поетическите достижения. Тя е и по-разнообразна и по-богата като поетичност, по-точно отражение на живота. Царският двор е средище на лириката, което от своя страна е указание, че са съществували високообразовани читатели, защото похвалите за царете са разпространявани и възприемани в писмената им форма. Несъмнено това са хора от царското обкръжение, понеже освен монасите-книжовници мнозинството от населението е било неграмотно и е възприемало в

устна и музикална форма (в повечето случаи чрез пеене) съответната художествена култура.

Предстояща задача на литературоведската наука е да изследва по-детайлно наличното художествено лирическо (и не само лирическо) наследство, за да се узнае степента на художествена култура във времето на Търновската държава. И освен това, Търновската книжовна школа да не се свързва единствено с дейността на Евтимий и неговите ученици и последователи, но и с хора, които са се изявили като поети в точния смисъл на тази дума. Тогава и постиженията на Търновската книжовна школа ще се открият в цялата им пълнота и художественост.

БЕЛЕЖКИ

¹ Русев, П. Старобългарските просветно-книжовни школи — форми на висше образование в средновековна България. Тезиси на лекциите, включени в програмата на четвъртия международен семинар, Велико Търново, 1981 г.

² Георгиев, Е. Тезиси на лекциите, включени в програмата на четвъртия международен семинар Велико Търново, 1981 г.

³ Иванова, Кл. Идея на сътвореното. Книжовният живот на Втората българска държава. „Народна култура“, год. XXVIII, I.XI.1985 г., бр.44.

⁴ Русский и западноевропейский классицизм. Проза. Изд. „Наука“, М., 1982, с. 9.

⁵ „Паисий Хилендарски“. История славянобългарская. Преведена на новобългарски с увод от проф. Борис Йоцов. „Държавна печатница“, С., 1934 г.

⁶ Николов, М. Български творчески огнища. „Родна реч“, год. XVII, 1942—43 г., кн.4—5.

⁷ Фрайденберг, О. Происхождение греческой лирики. „Вопросы литературы“, 1973 г., кн.11, с. 122.

⁸ При арийците бардове пеели и разказвали в стихове, стиховете използваха за забавление по празненства. Омир също съобщава за песните на Демодок.

⁹ К. Мирчев изтъква езиковата и правописна автономия, т.е. книжовниците са следвали особеностите на местните говори, отбелязва и замяната на носовките и еровете. Той посочва, че Песнивец или Иван Александровият псалтир от 1337 г. е старинен по език. Вж. К. Мирчев. Историческа граматика на българския език. Учебник за учителските институти. ДИ „Народна просвета“, С., 1953 г., с.10—13.

¹⁰ Генов, М. Културният живот на старите българи (IX—X в.). „Училищен преглед“, год. XXVIII, 1929 г., кн. 10, с. 1390.

¹¹ Пикио, Р. Люлка на древна култура. „Литературен фронт“, год. XXXVI, 31 юли 1980 г., бр. 31.

¹² Державин, П. С. История Болгарии. Болгария времени первого и второго царств. (679—1393). Изд. Академии наук СССР, М., Л., 1946 г., с. 65.

¹³ Григоров, М. Старобългарска поезия. „Българска реч“, год.VIII, 1933—1934, кн.6.

¹⁴ Стара българска литература, т. 3. Исторически съчинения. С., „БП“, 1983 г. К. М. Куев допуска, че автор на Похвала за цар Симеон е Йоан Екзарх.